

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA
Pärandtehnoloogia

Piret-Oliivia Ütt

NAHA VÄÄRINDAMINE TRÜKITUD NAHKTEKI TEHNIKAS

Lõputöö

Juhendajad: Kristina Rajando, MA

Ave Matsin, MA

Viljandi 2023

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Nahast tekid	6
1.1 Meistrid.....	7
1.2 Nahast teki õmblemine	9
1.3 Trükitud nahktekid	11
1.3.1 Trükipakud.....	12
1.3.2 Mustrid.....	12
1.3.3 Trükkimisel kasutatud värvid, trükkimine	13
1.4 Kangaga kaetud nahktekid.....	14
1.5 Sõidu- ja saanitekid	15
1.6 Nahktekkide hooldamine, puhastamine.....	17
2. Praktiline osa – praaknahkadest teki valmistamine.....	18
2.1 Materjal.....	18
2.2 Kavandamine, õmblemine	19
2.3. Pakud, värv	22
2.4 Trükkimine	25
Kokkuvõte	29
Summary	30
Kasutatud allikad.....	32
LISAD:	33
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	35

Sissejuhatus

Loomanahk on olnud vajalik ja väärtuslik materjal aegade algusest ning teiste loomasaaduste kõrval alati kasutust leidnud. Traditsioonid on aga aja möödudes muutunud, ning see, mis eile oli normaalne, võib täna tabu olla. Veel mõned põlvkonnad tagasi ei juureldud selliste küsimuste üle, kas süüa liha ja kas kasutada seejärel lihloomast järele jäävat nahka rõivaste ja tarbeesemete valmistamiseks - siis oli iseenesestmõistetav kõik, mis loomast saab, maksimaalselt ära kasutada. Teaduse ja tehnoloogia arenedes ei ole vaja enam ise kasvatada toiduaineid ja valmistada rõivaid. Seetõttu on kaasaegne inimene sageli traditsioonilisest majandamisest kaugenenud ning ka tema tõekspidamised on muutunud.

Äkitselt on tekkinud hulk probleeme ja küsimusi seoses loomasaaduste tarbimise, kasutamise ja ka loomakasvatusega laiemalt. Kaasaegne, eriti linnastunud inimene vaatab sageli looma kui armsat lemmikut ning tahaks ära keelata kõik heaperemehelikud majandamise põhimõtted.

Ka mina olen traditsioonilisest majandamisest kaugenenud, kolmandat põlve linnalaps. Kahtlesin spetsialiseerumismooduli valiku puhul kaua ja otsust langetada oli kohutavalt keeruline. Ühest küljest tundus nahk kui materjal mulle väga põnev, teisalt kõik, mis selle põneva materjali saamiseks teha tuleb, hirmuäratav. Tänu õppejõududele ja juhendajatele sain põhjaliku ülevaate selles maailmas toimuvast ja arusaamise, et selline majandamine ongi lisaks normaalsele ka traditsioone hoidev ja keskkonnasäästlik. TÜ VKA nahamoodulis tehakse tänuväärt tööd ning enda näitel võin kinnitada, et mooduli sisu ja juhendajad võivad oluliselt muuta mõtte maailma, kuid mõistan ka, et väljaspool taolisi ühendusi võib olla keeruline arusaamadele ja tõekspidamistele ligi pääseda.

Olukorra teeb segasemaks see, et tänapäeval on populaarne mitmesugustesse gruppidesse koonduda ning pikemalt süvenemata igaks juhuks kõigele „ei“ öelda. Nii võib juhtuda, et ka liha- ja nahaküsimuste puhul võib uue tõe valjuhäälsel kuulutajail seda tehes mõnikord nahkking olla jalga ununenud.

Eetiliste ja emotsionaalsete küsimuste kõrval on nahaga seotud suur hulk praktilisi probleeme. Üldised murekohad on, et loomapidajad jätavad nahad sageli parkimata. Põhjuseks väike võimalik müügitulu pärast parkimisega seotud kulude mahaarvamist, mis tingitud

konkureeriva, imporditud naha soodsast hinnast. Parkalite sõnul on suureks probleemiks ka hooletu nahastamine, mille käigus tekkinud vead ilmnevad sageli alles lihvimise ajal. Eriti suur on see probleem ulukite puhul. Eesti Jahimeeste Selts on hakanud korraldama nahastamiskursusi, et korrektne nülгимiskultuur ei kaoks. Väga suur raiskamine toimub tapamajades - sealt läheb kogu nahk jäätteks.

Erinevalt endistest aegadest on nahk nüüd jääde ning on väga oluline leida lahendus naha väärtustamiseks. Oma töös pakun välja ühe võimaliku viisi. Inspiratsiooni selleks sain Norra traditsioonilisest trükitud nahktekkidest. Peaesmärk on nahale kui materjalile, s.h. praaknahale vääringdava kasutuse leidmine. Teen seda Norras levinud traditsioonilise trükitud nahkteki töövõtteid tänastesse tingimustesse välja töötades. Peale paari üksiku erandi ei ole see tehnika Eestis tuntud, samas naha vääringdamise eesmärgil tulebki leida võimalikke erinevaid lahendusi.

Kuigi nahale trükkimise tehnika ei ole algselt jääkide kasutamise tehnika ja ei pea seda praegugi ilmtingimata olema, on minu eesmärk käesoleva töö praktilises osas kasutada justnimelt praaknahku. Valitud põhimõte lisab rohkem võimalusi erineva naha kasutamiseks ja seega naha vääringdamiseks. Ilusat nahka on selle tehnika puhul veelgi lihtsam kasutada.

Saadaolev materjal dikteerib ise, milliseks esemeks see võiks kujuneda. Kui minul oli algselt plaan Jõgevalt saadavatest nahkadest teha tekk, siis materjali hulka, selle parkimisviisi ning villa tihedust hinnates realiseerus see hoopis beebivankrikotiks.

Käesolevas töös annan ülevaate Norra tekitegemise ajaloost, meistritest, nende oskustest ja traditsioonilistest tekivalmistamisvõtetest. Võrdlen sarnasusi ka Eestis tehtud nahatööga. Tehnoloogia väljatöötamisel lähtun nahatrüki ja tekkide valmistamise tehnika tuntuima taaselustaja Britt Solheimi raamatust “Skinnfeller du kan lage selv ” (Nahktekid, mida võid ise valmistada). Lisaks sain tekkidega tutvuda ka Norra muuseumi digitaalse kogu vahendusel (<https://digitaltmuseum.no/>). Selles kogus on 350 nahktekki ja ligi 500 spetsiaalselt nahale trükkimise pakku. Võrdlemaks, kas midagi sarnast võiks olla ka Eestis tehtud, vaatlesin esemeid, mida leiti otsingusõnaga “nahk” Muuseumide Infosüsteemis MuIS (<https://www.muis.ee/>) - alla 1500 vaste – on olemas 1 Viljandis valmistatud tekk. Kontrollimaks enda järeldust nahktekkide puudumise kohta Eestis lugesin ka etnograafilist arhiivi ning Ilmari Mannineni “Eesti rahvarõivaste ajalugu” ja Helene Kuma monograafiat “Eesti rahvavaibad.” Norra nahktekitegijaid kõrvutan Eesti gildides ja tsunftides tegutsevate ametimeestega Küllike

Kaplinski raamatu abil “Tallinn - meistrite linn” ja koduste traditsiooniliste nahatööde kohta uurin lisa artiklikogumikust „Loomast loodud.“ Sümbolite kasutamise ajaloo kohta loen lisaks Reet Hiiemäe raamatust “Pärimuslikud märgid ja sümbolid Eestis”.

Oma lõputöö praktilises osas töötan läbi Norra traditsioonilised tekiõmblemise ja -trükkimise töövõtted. Tööks vajaliku naha saamiseks pöördusin ökoloogilisele jalajäljele mõeldes võimalikult lähedal tegutsevate lambakasvatajate poole Harjumaal. Trükipakud eelistan kodus olemasolevast ehitusmaterjalist teha, kuid uurin nende tegemise võimalikkuse kohta ka kodukoha läheduses tegutsevatele puiduettevõtetele.

1. Nahast tekid

Mida külmemas piirkonnas elab inimene, seda suurem on tema vajadus soojaandvate ja -hoidvate kehakatete järele. Lambanahast tekkide all on Norras magatud tõenäoliselt sama kaua, kui on seal inimene ja lammaskõrvuti eksisteerinud. (Solheim, 2017, lk 14) Seni lihtsalt ülevisetena kasutatud nahku õpiti tekstiilrõivaste kujul kokku õmblema arvatavasti rooma rauaaja lõpus (Kaplinski, 1995, lk 187). Norras lihtsalt enda ühe nahaga katmisest ei piisanud, nahktekkide puhul oli oluline suurus - varasematel aegadel oli kombeks, et ühes voodis magas terve pere, seega pidi nahast tekk olema piisavalt suur, et katta nii ema, isa kui ka paar last. Seetõttu on mitme naha tekiks kokku õmblemine olnud pikaajaline traditsioon. (Solheim, 2017 lk 14)

Samal põhjusel võivad mõned tänaseni säilinud tekid olla tehtud ülevalt laiemaks kui alt – et ka vanematega ühes voodis magavad väikelapsed kaetud oleks. Arvatakse ka, et teki selline kuju võis olla tingitud inimese enda kehakujust. Kindlasti oli see hea viis kasutamaks ära erineva suurusega nahku. (Solheim, 2017, lk 19)

Nahkadest kokku õmmeldud pealisteki kõrval oli suures osas Norrast levinud voodipõhja, mis harilikult koosnes õlgedest, katmine nahast tekiga. Selle teki puhul ei olnud dekoreerimine nii tähtis ning ka õmblustöö kvaliteeti ei peetud sama oluliseks kui pealisteki puhul. Erinevus seisnes ka villa pikkuses - loomalt, mille nahast tehti alustekk, pügati enne tapmist vill, pealmistel tekkidel oli alati pikk vill. Siingi majandati säästlikult - pikast kasutusajast kulunud pealistekid leidsid kasutust ka alustekina. (Solheim, 2017, lk 19) Tavapärase lambanaha kõrval on mõnes piirkonnas kasutatud nii alus- kui pealistekkidena ka põhjapõdranahku. Mõlemad, nii põhjapõdra- kui lambanahk on ühtviisi soojad ja takistavad soojuskadu, kuid lambanahad on palju pehmemad ja keha vastas meeldivamad kui nt. põhjapõder. (Solheim, 2017, lk 15)

Alus- ja pealistekkidest kõrval tehti vahet ka sügisvillatekkidel ja kevadvillatekkidel. Esimesed õmmeldi lammaste nahkadest, kes olid tapetud mõnda aega pärast seda, kui neilt oli pügatud sügisene vill, teised seevastu kevadise paksu ja pika villaga lammaste nahkadest. (Solheim, 2017, lk 21)

Eestis teadaolevalt nahast tekkide õmblemist üldiselt ei tuntud, on üksikud ja erandlikud näited – üks Viljandis ja teine Vormsil valmistatud nahast saanitekk. Küll aga teati ka meil nahkade kokku õmblemist kasuka jaoks juhul, kui üks nahk juhtus selleks liiga väike olema

(Manninen, 2017, lk 183). Ka magamine nahkade all ei ole päris eestlastele päris võõras - veel 18. sajandil eesti talupojal spetsiaalseid magamistekke ei olnudki, vaid öösel kaeti keha päevariittega, mille all peeti sõba kõrval silmas ka kasukat. (Kuma, 1976, lk 12)

Võib vaid oletada, miks ühes riigis nii levinud traditsioon on teises, mitte just väga kaugel asuvas riigis üsnagi tundmatu. Ajalooliselt on lambaid peetud Eestis küll ka kõige vaesemates taludes, kuid vaid sellisel hulgal, kui palju oli neilt tarvis villa riiete õblemiseks (Kuma, 1976, lk 6 -7). Mandri-Eesti lammaste vill oli üsna kehva kvaliteediga - lühike ja kare. Mõisnikud katsetasid küll saksi meriinolammaste kasvatamist, kuid laialdast lambakasvatust mandri-Eestis siiski ei toimunud - soised ja madalad karjamaad olid hea pinnas haiguste tekkeks ja ei sobinud lammaste pidamiseks. Saartel kasvatatud lammaste vill oli seevastu pehme ja läikiv. Lambaid toodi saartele Rootsist ning siia võisid sattuda ka üksikud Gotlandil aretatud hispaania peenvilla ehk meriinolambad, mis kohalike lammastega ristamisel andsid parema tõu. (Kuma, 1976, lk 7) Norrasse arvatakse esimene lammas olevat jõudnud ca 6000 aastat tagasi ning ta on olnud ka esimesi kodus karjana peetavaid loomi. Topograafilise ja kliimaatilise asukoha tõttu on Norras võimalik teraviljakasvatusega tegeleda vaid 3% maa-alast, kuid rohuga kaetud mägi-alad sobivad ideaalselt lammaste kasvatamiseks. (Norilia. s.a., 16.04.2023)

See võib olla üks põhjuseid, miks nahktekkide õblemine oli Norras nii laialt levinud ja üldtuntud tava. Üle riigi ulatuva pikaajalise lambaksavatu traditsiooniga maal oli nahka kui materjali oluliselt lihtsam saada. Eesti taludes, kus kehvade tingimuste tõttu vaid seljariiete jao villa pärast lambaid kasvatati, tõenäoliselt ei jäänudki nahka nii palju üle, et lisaks kasukatele neid mitmekaupa veel tekkideks kokku õmmelda.

1.1 Meistrid

Norras õmmeldi algselt igas talus oma tarbeks nahktekid ise (Solheim, 2017, lk 15). Juhtus, et mõnes majapidamises seda teha ei osatudki, leidis lähikonnas ikka keegi, kel oli oskusi nii ettevalmistava osa kui õmblustööde vallas. Maapiirkonnas ka pargiti 19. saj alguseni nahad oma kodus ise, hiljem saabusid küladesse kogenud parkalid, mistõttu paljud talupojad loobusid ise selle tööd tegemisest. (Solheim, 2017, lk 19) Algselt kodusest tekiõblemisest ja sellele

eelnevale ettevalmistustööst arenes spetsiifiline käsitööharu ning oli võimalik osta meistrite valmistatud nahktekke (Solheim, 2017, lk 15).

Nahktekitekigijad ei tohi segamini ajada seemisnahameistriga, kuigi need kõlavad norra keeles mõnevõrra sarnaselt (skinnfellmaker ja fellbereder), seda kiputakse sageli tegema. Seemisnahameistri, kelle töö kõrgaeg oli 16. – 18. sajandil, tegevusala oli Norras kitsalt piiritletud ning tema ülesandeks vaid seemisnaha parkimine ja sellest esemete õblemine, nahktekkide valmistamisega ei olnud tal mingit seost. (Solheim, 2017, lk 15) Võrreldav käsitööline Tallinnas - kinnassepp - koondati seevastu meistrite nappuse tõttu ühte tsunfti nii kukru- ja paunategijate kui nahatöötlejate- ja värvijatega. Skraa kohaselt oli neile seatud kohustuste ulatus väga lai. Kõikvõimalike tarbeesemete ja rõivaste õblemise kõrval pidid kinnas- ja kukursepad ka nahad ise ette valmistama, värvima, neid ostma ja müüma. (Kaplinski, 1995, lk 199)

Eraldi on Norras olnud nahatöötleja, kes oli ringi rändav käsitööline ning tegeles nii naha ettevalmistustööde kui õblemisega. Erinevalt seemisnaha parkimise ja õblemisega tegelevatest meistritest ei ole nahatöötlejad kunagi registreeritud eraldi ametina ega kuulunud nad ka tsunfti (Solheim, 2017, lk 15). Algselt oli nahatöötleja vastutanud nii parkimise kui õblemise eest, hiljem tekkis tööjaotus parkalite ja õmblejate vahel, ning üks meister ei teinud enam mõlemat. Nahatöötleja amet kadus rohkemal või vähemal määral 17. sajandi lõpus, kui riietuses võeti oluliselt rohkem kasutusele tekstiili ja seemisnahka ning karvaga või villaga naha osatähtsus rõivastuses kahanes. Tekkis vajadus meistri järele, kes valdaks peenemat karusnaha õblemise kunsti. Nii arenes lõpuks köösneri eriala, mille kohta esimesed teated pärinevad 16. sajandist, mil tõenäoliselt hakati nahatöötleja ja köösneri ametit eristama (samas) Võrreldes Eestiga olid sealsed meistrid enda valdkonnas oluliselt kitsamale alale spetsialiseerunud. Norras tegutsev köösner tegeles vaid karusnaha õblemisega. Tallinnas aga kuulus köösneritööde hulka lisaks õblemisele ka metsloomanahkade parkimine (Kaplinski, 1995, lk 189).

Nahktekkide valmistajad olid kõrge reputatsiooniga käsitöömeistrid, 19. sajandi alguseks oli välja töötatud kindel oskusteave. Sel ajal oli nahast tekk laialt kasutusel pea kogu maal. Oli piirkondi, kus hinnati just trükkivaid tekimeistrid ning kogukonnas tunnustati eriti neid meistreid, kes mõistsid tekke dekoreerida selliste kujunditega, mis sümboliseerisid viljakust, kaitset ja pikka elu (Solheim, 2017, k 19). Kogukonna heaks töötavate kohalike tekitekigijate kõrvale tekkisid ka

ringi rändavad tekimeistrid, kes külast külla käies lisaks parkimistöodele ja uute tekkide õmblemisele ka pesid ja parandasid vanu tekke (Solheim, 2017, lk 16). Selline teenus oli tervitatav, sest nahktekke tavaliselt kodus ei pestud, kuna see töö hõlmas ka osa naha ettevalmistustööde kordamist, mis tähendanuks naha parkimist ja venitamist (Solheim, 2017, lk 22).

Tekimeistrite teenuste järele ei olnud sagedat vajadust, piisas, kui nad käisid iga kolme aasta tagant. Erinevate aastate rahvaloenduste põhjal võiks arvata, et tegemist oli järsult populaarsust koguva ametiga - 1865. aasta loenduse põhjal oli riigis 162 tekitegijat, 1875. aastal, 160 ja 1900. aastal juba 365. (Solheim, 2017, lk 16) Nii suur arvuline tõus väljendab tõenäoliselt tõsiasja, et tekitegija ametit kombineeriti sageli teiste ametitega ja see, millist parasjagu peamiseks peeti, võis varieeruda. (Solheim, 2017, lk 17)

Tekitegijaile maksti tasu rahas - 1880. aastal oli ühe teki tegemise hind 3 taalerit, eraldi märgitakse Helgelandi, kus 1900. aasta paiku teki hind 5 krooni ja Valdresi, kus peale viimast maailmasõda 50 krooni. Arvestades elatustaset neil aegadel, ei olnud tasu suur, kuid see võimaldas äraelamise. (Solheim, 2017, lk 22) Eestis seevastu oli oskustöolistest parkijatele rahalise tasu kõrval töö hinnaks pool nahka, kuid kuna nahka oli üldiselt siiski vähe, pargiti kodudes ise (Rajando, 2014, viidatud Saar et al., 1943j).

1.2 Nahast teki õmblemine

Esimene ülesanne tekitegemist alustades oli lõigata nahad riskükükukujuliseks ja neid omavahel hoolikalt sobitades panna paika teki põhiplaan. Kõhu alaosa ääred, puusad ja teised karvata kohad lõigati ära ja asendati kõhu või kaelaosa tiheda villaga nahaga, harvem ka täisvillast riidega. (Solheim, 2017, lk 19) Osa tekitegijaist kasutas teistsugust võtet – nad ei lõiganud karvata nahatükki välja, vaid õmblesid uue karvaga tüki karvata koha peale ja kinnitasid selle mööda äärt pisikeste pistetega. (Solheim, 2017, lk 20)

Kui nahad olid sobitatud, karvata kohad paigutatud, õmmeldi need kokku ning kõik õmblused kaeti naharibadega. Teki servad lõigati sirgeks ja viimistleti kandiga. Selleks võis olla nn igapäevakant, mille puhul lõigati kaelast või kõhuäärest pehmet karvata nahka, mis õmmeldi külge nagu kandipael. Norra idaosas oli tavaks õmmelda tekile kaelanahast raamilaadne ääris,

mida nimetati pruudikandiks. Pruudikandi eelistamisel kalkuleeris tekimeister esmalt, kui palju on vaja materjali teki ja karvata kohtade paikamise jaoks. Seejärel sai hinnata, palju kaelanahkadest materjali alles jääb ja kui lai pruudikant on võimalik õmmelda. Kandi laius varieerus enamasti 1,5 ja 5 cm vahel. Asjatundmatute inimeste seas on vahel levinud arvamus, et pruudikandi puhul on serv teki villapoolet lihtsalt naha poolele maha keeratud, aga enamasti nii ei tehtud. Selline võte vähendanuks teki mõõtmeid ning tugev ja tihe kaelanahk jäänuks kasutamata. Vastupidi - lahtise serva tõttu kandi ja teki vahel nimetati pruudikanti ka täide lõksuks. (samas)

Tekk märgistati saaja initsiaalide ning valmimise ajaga. Selle nõ meistrimärgi valmistamiseks oli erinevaid võimalusi. Ida-Norra külades oli levinuim võte monogrammi trükkimine tekile. Teiseks võimaluseks oli teki ülemisse serva õmmeldud „kruus,” – kaks üksteise peal asetsevat poolkaarekujulist nahatükki, pealmine pisut väiksem, nende vahel enamasti punane, samuti poolkaarekujuline tekstiilitükk. Pealmisest nahatükist on välja lõigatud tähed või numbrid, nii jääb punane läbi pealmisse nahatükki lõigatud avauste näha. Kolmas märgistamisviis on „sõrmed“ ehk teki ülemistesse nurkadesse õmmeldud naharibad. Meistrimärgiks muutis need asjaolu, et suuruse, kuju, „sõrmede“ korral nende arvu ja lõigete tiheduse puhul proovis tekimeister neid võimalikult omanäoliselt valmistada. (samas)

Tekitegemisel oli oluline materjali maksimaalne ära kasutamine ning tekitegijad olid oskusliku planeerimise poolest hinnatud. Töö puhul oli mitmeid olulisi nüansse, mida jälgida - valmis tekk pidi arvestades saadaoleva naha hulka olema nii suur kui võimalik. Piisavalt pidi materjali jääma ka ühendusteks, õmbluste katmisribaks ja naha kantimise jaoks ning kõikidele nahaosadele tuli leida otstarve selle järgi, milleks need kõige paremini sobisid. (Solheim, 2017, lk 20)

„Kruus“ <https://skinnfell.wordpress.com/2010/12/20/skinnfeller-av-gotlandsfar/>

„Sõrmed“
<https://skinnfell.wordpress.com/2013/01/03>

Valmis teki suurus oli 170-190 cm ja 150-180 cm lai ning selle valmistamise tööaeg varieerus neljast päevast kuni kahe nädalani. Kui tekimeister oli tööga lõpetanud, ei tohtinud rohkem nahka üle jääda, kui talle tasku mahtus. (samas) Säätlik materjalikasutus on varasematel aegadel olnud elementaarne nõue sõltumata kohast – Eestis oli kasuka õmblemisel lõike puhul tähtis jälgida naha kuju ja selle põhjal kogu materjal ära kasutada (Uus, 2014, lk 53)

1.3 Trükitud nahktekid

Mustrite trükkimine teki nahapoollele on kõige levinum teki kaunistusviis üle Norra. Selgusetu on selle tehnika algne päritolu, kuid kultuuriajaloolane Hilmar Stigum usub, et puust trükipakkudega nahale trükkimine jõudis esimesena Norra lõunapoolsemasse ossa Hallingdali ja põhjapool asuvasse Nordlandi. Traditsiooni varast levikut on teada ka Numedalis, Telemarkis ja Valdresis (Solheim, 2017, lk 25) Erinevalt nahale trükkimisest on rohkem infot kangale trükkimise algupära ja leviku kohta. Selle dekoreerimisvõtte vanimad leiud pärinevad juba 4. kuni 5. sajandist ning esmalt levis see idamaades. 18. sajandi algul tõid Hollandi

Trükitud nahktekk FTT.44856 Sverresborg Trøndelag Folkemuseum

kaupmehed uue tehnika Indiast Lääne-Euroopasse ning sama sajandi jooksul levis see kiiresti paljudesse maadesse (Konsin, 1970, lk 5). Eestis kaunistati käsitrüki meetodil peamiselt rätikuid, põlle-, jaki- ja seelikukangaid ning laudlinasid (Konsin, 1970, lk 6). Paiguti on esinenud ka trükitud villaseid vooditekke, saanivaipu ja suurrätte (Konsin, 1970, lk 7). Meil tegelesid kangale trükkimisega linnades ja alevites asuvate värvimistöökodade kõrval ka rändavad käsitöölised. Tehnika levis siin alles 19. sajandil ning trükitud tekstiilid talurahva seas laiemat kasutust ei leidnud (samas).

1.3.1 Trükipakud

Printimiseks kasutati puust trükipakke, mis harilikult nikerdati kasest (Solheim, 2017, lk 38). Algselt tegi tõenäoliselt ka selle töö tekiõmbleja ise ja säilinud pakkude kvaliteedi põhjal saab öelda, et osa tekimeistritest olid kahtlusteta nahaõmblemises osavamad kui puidunikerdamises. Mõned tekimeistrid olid aga käeliselt nii võimekad, et suutsid endale suures valikus kauneid pakke uuristada. Eelisolukorras olid igal juhul tekimeistrid, kelle peres või lähikonnas oli vilunud puidukäsitöölisi. Sellise koostöö üheks tuntuimaks näiteks on kesk-Norras, Skamdalis aastatel 1876 kuni 1962 elanud ja töötanud tekimeister Martin Karoliussen. Koos oma isa Karoliusega võis neid nimetada tekkide suurtootjateks, periooditi suutsid nad valmistada sada tekki aastas. Martini onu Johan, kes suurema osa ajast resideerus Ameerikas, oli osav puukäsitööliline ja voolis ajal, mil kodus Norras oli, tekimeistritest pereliikmetele trükipakke. Võõrsil elades oli ta saanud inspiratsiooni kauge riigi moodsa ajastu uudsetest leiutistest ja uuristas Norras tänaseni kuulsad pakud - rongi veduri ja vagunitega. Nende pakkudega on trükitud äärismustrid paljudele Martini töökojast pärinevatele tekkidele. Praegu on Johani meisterdatud trükipakud hoiul Norra rahvamuuseumi (Norsk Folkemuseum) kollektsioonis. (Solheim, 2017, lk 25)

1.3.2 Mustrid

Sümboleid ja tähendusega kujundeid on tõenäoliselt kasutatud üsna inimese teadvustatud tegevuse algusest. Juba kiviajast pärit tööriistadelt on leitud jälgi algelistest, lihtsatest märkidest. Tänu abstraktsele mõtlemis- ja seostusvõimele suudab inimene tajuda sümbolitest tulenevat kaitstuse- ja pühadusetunnet. Märkidele omistatud tähendused on sageli usundilised, üleloomulike jõududega ühendust loovad ja säilitavad ning kaitsemaagilised (Hiimäe, 2022, lk 9)

Vanarahval oli palju uskumusi nende nähtuste ja asjade kohta, mis võisid tuua inimesele head või halba, tervist või haigust, õnnetusi ja katastroofe. Ähvardava halva eest ei osatud sageli ennast teisiti kaitsta kui oma usu või ebausuga. Seejuures kasutati abivahenditena enese kaitsmiseks erinevaid sümboleid ja märke. Ühtaegu nii kaitsvad sümbolid kui ka dekoratiivsed elemendid võisid olla loomad, lilled, värvid, objektid jms. (Solheim, 2017, lk 26)

Rahvakunstis kasutatav dekoratsioon lähtub traditsioonidest ning vastavalt esemele on välja kujunenud lihtsad vormid ja kujundid, mis on kohandatud just sellele materjalile ja käsitöötehnikatele. Keeruliste kujundite järel vajadust ei olnud, lihtsatest sai vajadusel suuremaid ornamente või ääriseid, ja kompleksseid, tihti geomeetrilisi kujundeid moodustada. Põhikujundid võisid koosneda lihtsatest s-kujudest, ringidest, spiraalidest, sikk-sakkidest, rombidest, jne. Samuti lihtsustatud inimfiguuridest, taimedest, loomadest, lindudest. (samamoodi)

Sarnaselt teistele tarbeesemetele ja rõivastele oli nahktekkidegi trükkimisel kasutatud kujunditel peale dekoratsiooni sümbolne tähendus. Need pidid andma kaitset ja tooma õnne. Levinuimad tekitrükkimisel kasutatud kujundid olid ka mujal maailmas ja teistes uskumustes tuntud märgid - rist, sõõr, ring, ruut ja svastika, labürint, süda (samamoodi)

Kinnitust, et trükitud ornamentidel pidi peale dekoreerimise veel teinegi mõte olema, andvat see, et vahel oli prinditud motiiv kaetud kangaga (Solheim, 2017, lk 38). Sümbolite jõudu peeti sama tugevaks ka siis, kui need ei olnud nähtaval. On leitud tekke, millele kujundid justkui juhuslikult peale trükitud ilma, et oleks üritatudki terviklikku mustrit moodustada. Selline juhuslikkus andvat samuti tunnistust, et sümbolite tähendus pääses igal juhul mõjule. (Solheim, 2017, lk 39) Usuti ka, et teki alumine pool näitas reaalsust nõ teiselt poolt vaadatuna ja nad "sealtpoolt vaatajad" nägid meie maailma peegelpildis. Selleks, et „sealtpoolt vaatajad“ neile edastatud sõnumitest aru saaksid, neid respektieriksid ja sümbolid omaksid soovitud efekti, prinditi need alumisele poolele peegelpildis. (Solheim, 2017, lk 38)

1.3.3 Trükkimisel kasutatud värvid, trükkimine

Traditsiooniline tekitrükkimisel kasutatud pruun ja punakaspruun värv keedeti tükeldatud ja kuivatatud lepa- või kasekoorest. Teateid on ka trükkimisel kasutatud erkpunase värvi kohta, mille saamiseks keedeti jahvatatud kasekoort leeliselise tuhaga ning lisati punast värvi. Sel viisil saadi palju punasem toon, kui oli kõige levinuimal - ainult lepakoorest keedetud värvil. (Solheim, 2017, lk 25)

Trükkimiseks kasteti pakud värvi sisse või pintseldati värv ettevaatlikult pakkudele. Seejärel asetati värviga kaetud pakud kerge survega teki nahapoolle. Korraga ei kasutatud palju erinevaid kujundeid, kuid sama kujundit korrati mitmel korral suuremate mustrite seas koos

teistega. Trükkimisprotsess tuli enne alustamist hoolega läbi mõelda ja planeerida. Esimesena trükiti harilikult teki servas kulgev ääremuster. Seejärel jaotati tekk väljadeks, mis täideti rosettide, taimede ja loomade ornamentidega. Viimasena trükiti tekisaaja nimi ja valmimise aastaarv. (samas)

1.4 Kangaga kaetud nahktekid

Trükitud tekkide kõrval valmistati teisigi nahktekke. Piirkonniti on levinud kombineeritud tekkide traditsioon, mille puhul kaeti teki nahapool telgedel kootud kangaga. (Solheim, 2017, lk 23). Põhjamaade muuseumi digitaalkogus nähtavate seda tüüpi tekkide kangas on enamasti sinise-punase ruuduline või triibuline olnud. Nahkteki külge õmmeldud kanga juures on soojendava lisakihi juures oluline värvilisus ja dekoreeriv efekt.

VMV.0001164, Stiklestad Nasjonale kultursenter

Eeldatakse, et selline kombineeritud tehnika on vana ning mõnel pool Norras valmistati sel viisil tekke kuni teise maailmasõjani. Kangaga kaetud nahktekid olid eriti Kesk-Norras, Nordlandi piirkonnas laialt levinud, aga selliseid tekke on leitud ka Trondelagis ja teistes Kesk-Norra piirkondades. Ka piiriäärses Rootsis on midagi sarnast kasutatud. Tavapärase trükitud nahkteki asemel voodile või kirstule laotatud värvilise riidega kaunistatud tekk andis toale erilise sära (Solheim, 2017, lk 23). On leitud ka mõned sellised tekid, millel on kanga all ka trükitud muster. Kangaga kaetud tekid olid oma raskuse ja paksuse tõttu ka head sõidutekid. (samas)

Üks selline tekk on teada ka Eestist, selle on teinud 1928. aastal sündinud Elfride Petersell, kes tuli Vormsile elama 1943. aastal. Tekk on kokku õmmeldud valgetest lambanahkadest, üks koht on paigutatud pruuni lambanaha tükiga. Puuvillasele kangale on tikitud lilled ja nimetähed ning tekk on ääristatud pruuni pruudikandiga.

1.5 Sõidu- ja saanitekid

Talvisel ajal kasutusel olnud saani- ja sõidutekid olid sageli õmmeldud jäigema villaga madalama kvaliteediga raskemast nahast. Teisisõnu kasutati nende tekkide tarbeks nahku, mis ei olnud piisavalt head voodikateteks. Raske tekk sobis sõitudeks hästi, sest see pidi kindlalt paigal püsima, kui sõiduriist ebatasasel teel hüples ja raputas. (Solheim, 2017, lk 21)

Nahast saanitekk HH.2018-0002, digitalmuseum

Enamasti olid sõidutekid kolmest pikkupidi nahast kokku õmmeldud, keskmine nahk jäeti ristkülikukujuliseks lõikamata, selle kaelaosa oli jäetud nõtekipikenduseks. Tõenäoliselt oli see valmistatud selliseks põhjusel, et kahe inimese kõrvuti istumisel kattis teki lisaosa tühimiku kahe inimese kaela vahel. Kui inimene sõitis üksik, soojendas tekipikendus tema rinda. Nahapoolle oli sel tekil õmmeldud tihedas koes villane kangas. See oli õmmeldud mööda serva ning mõned kinnituspunktid (pisted) olid ka keset tekki. (samas) Need tekid eristuvad omapärase väljanägemise poolest – pikendusele on õmmeldud silmad ja selle serva pikk hambarivi. Pole kahtlust, et lisaks külma eest kaitsmisele on dekoratiivsus selle teki juures väga oluline olnud.

Ka Eestis mõeldi sellele, et saanitekid on kõigile näha - eriti pühade, pulmade ja teiste suuremate rahvakogunemiste ajal. Telgedel kootud tekid oli värvilised, sest talvel valge lume taustal olid need eriti silmapaistvad. (Kuma, 1976, lk 12) Laialt levinud kootud tekkide kõrval on Eestis teada ka kaks nahast saanitekki. Need on kangaga kaetud tekid, milliste kohta ka Norrast teada, et neid oma raskuse ja paksuse tõttu lisaks voodikattena ka saanitekina kasutatud (Solheim, 2017, lk 23).

Külmal ajal saanisõidul on kasutatud ka teisi nahast katteid - sõidu- ehk reisukasukaid, mis olemuselt on olnud pea maani meestekasukad. Seda üle pea ulatuva kraega enamasti tumedast pikavillalisest lambanahast kasukat kanti teise kasuka peal. (Uus, 2014, lk 53)

nahast Vormsi saanitekk, kangapool. Foto: Kristina Rajando

Nahast Vormsi saanitekk, villakupool. Foto: Kristina Rajando

saanitekk, lambanahkne, VM VM 10624:1 E, Viljandi Muuseum

saanitekk, lambanahkne, VM VM 10624:1 E, Viljandi Muuseum

1.6 Nahktekkide hooldamine, puhastamine

Nahast esemete puhastamine oli üsna keerukas, ning kui tekimeistreid külas parasjagu ei juhtunud viibima, tuli ise hooldamisega hakkama saada. Ajal, mil tekki ei kasutatud, oli see harilikult üles riputatud nii, et hiired ja teised kahjurid seda kätte ei saaks. Kuigi tekke raputati jõuliselt väljas pea iga päev, juhtus ikka, et kirbud ja täid sattusid selle villakusse. Suvel võis panna teki päikese kätte rippuma - soojus meelitas täid välja ja need sai lihtsalt maha raputada. Levinud viis täide hävitamiseks oli ka tekkide viimine kuuma sauna. Pärast kuumutamist raputati tekke jälle jõuliselt, et täid välja kukuksid. Tõhusateks abimeesteks täide vastu võitlemisel peeti sipelgaid. Tekk laotati villapoolega üle sipelgapesa, need sõid täisid ja raputati peale seda tekist välja. Hoolimata sellest, et raputamine ja peksmine põhjustasid ka mõningat kulumist, olid need puhtuse hoidmiseks väheseid võimalikke viise. Et tekk hiljem hoolduseks vajalikele jõulistele liigutustele vastu peaks, tuli juba õmblemise ajal mõelda töö kvaliteedile ja teha tekile tugev serv. On öeldud, et hea hoolduse korral kestis tekk kaua aega - neli kuni viis aastat, mõne väite põhjal ka terve eluaja. (Solheim, 2017, lk 21)

2. Praktiline osa – praaknahkadest teki valmistamine

Selles peatükis kirjeldan beebi lambanahast vankrikoti valmimist - materjali hankimist, selle põhjal kavandamist, õblemist, trükkipakke ja trükkimist. Soovist vääridada nahka kui materjali ja saades inspiratsiooni Norra tekiõblemise tehnikast hakkasin välja töötama meetodeid kohaliku naha võimalikult väärakaks kasutamiseks. Eesmärk ei ole tehnika vaid tekkidele kohandada, pigem kasutada võimalikult palju kogu materjal ära. Traditsiooniline tekiõblemise tehnoloogiaga saab parimal viisil edasi anda, kuidas naha loomulikust kujust saada riskülik ning sellist tehnoloogiat saab omakorda rakendada ka väiksematele esemete, nt toolipadjate juures. Veelgi väiksematest naha jääkosadest saab pisiesemeid, mille osas on mul plaan edaspidiselt tegeleda nõ tootearendusega. Vääridada saab sel viisil ka täiesti korralike nahku, mina oma töös kasutan spetsiaalselt praaknahka.

Töö praktilises osas valmistan kahest praaklambanahast nende omadusi parimal moel kasutades beebi vankrikoti. Seda tehes kirjeldan üksikasjalikult Norra nahkteki õblemise ja dekoreerimise töövõtteid, mida saab rakendada ka teiste esemete puhul. Töö eesmärk on teki õblemise tehnoloogia kohandamine saadaolevale materjalile selle puudusi arvestades. Fotod sean protsessi mugavamaks jälgimiseks teksti kõrvale. Tööks vajalike nahkade saamiseks leidsin kontaktid Eesti Lamba- ja kitsekasvatajate Liidu kodulehelt. Minu eesmärk praktilise osa puhul on võimalikult palju kasutada kodus olemasolevaid vahendeid ja võimalikult vähe midagi juurde osta. Seda ka trükipakke tehes. Samas otsin ka alternatiivi juhuks, kui kodus ei leidu kasutuid materjale.

2.1 Materjal

Eesti Lamba- ja kitsekasvatajate Liidu kodulehel on Harjumaal märgitud 26 liiget. Võimalike praaknahkade ja nahajääkide tekkimise küsimuses pöördusin 23 liikme poole (Lisa 1.) Vastuseid sain vähe, kuid kokkuvõttev sõnum on see, et väikekasvatajail endil eriti jääke ei jää, kogu vähene kogus kasutatakse ära – jäävad vaid väikesed äralõigatud ribad. Praaki soovitati küsida parkijalt. Seetõttu pöördusin Jõgeval tegutseva Skineks OÜ poole, kust sain kaks vigadega lambanahka. Palju oli seal ka aukudega kopranahku. Ühelt Harjumaa kasvatajalt sain eriti

õhukeseks lihvitud lambanahka, nende seisukord on aga üsna nukker ning soovi korral neist midagi kvaliteetset saada tuleb eriti leidlik olla.

Töö üks eesmärk on materjal maksimaalselt ära kasutada. Valmiva eseme otsustan saadaoleva naha koguse ja selle omaduse põhjal, hinnates vigastusi ja võimalust neid parandada. Minul materjalil on märgata viletsat toornaha hoiustust, sisselõiked nahastamisel ja parkimistähised ning mingid vigastused on juba suure tükina eemaldatud. Nahkade puhul on kasutatud allergiavaba parkimist, mis viib kohe mõttele, et valmiv ese võiks olla beebile, väikelapsele. Kogus kinnitab mõtet - neist midagi palju suuremat ei saakski. Nahad on päris paksud, jäigad ja väga paksu, koheva villakuga. See välistab teki, mis võiks olla pigem õhem ja mitte nii jäik. Ühe tüki kaelaosas on aga ilusti kaarjas ja vigastusteta ning hinnates eesootavat paikamistööd ei ole vaja seda mõne teise osa katmiseks ära lõigata. Eelneva põhjal otsustan beebi vankrikoti kasuks. Nii saavad need nahad maksimaalselt ära kasutatud.

Vigastus pargitud nahal

Jälg sisselõikest nahastamisel

Vigastus pargitud nahal

Puuduoleva jalaosaga nahk

2.2 Kavandamine, õmblemine

Ühest nahast saab välja lõigata ristküliku ca 53 x 70 cm. Sellesse alasse jääb ka ca 10 x 10 cm kõva tükk, mis tuleks välja lõigata ja asendada ilusa tükiga – selle saan kaelanahast. Kuna selle lamba vill on väga paks ja kohev, siis pruudikandi tegemist siin ei kaalu ja seega ei ole vaja ka kaelanahka pruudikandiks jätta.

Teisel nahal rohkem vigastusi, üks jalaosa lõigatud, teisel jalal sisselõiked, keset selga auk. Saamaks teise nahaga klappivat tükki, tuleb siin rohkem paikamistööd teha.

Naha lõikamiseks kasutan spetsiaalset köösneri nuga, sest selle terava otsaga saab mugavalt nahka pealtpoolt lõigata. Võib kasutada ka kääre, aga nendega tuleb väga ettevaatlik olla, lõigata väikeste lõigetega võimalikult naha lähedalt, et ei lõhuks villakut.

Kui suuremad tükid lõigatud, lõikan välja ka nahata kohad jalgade juures. Paikamise tüki lõikamiseks tuleb mõõta õige suurusega tükk. Lihtne oleks teha seda väljalõigatud karvata naha tüki järgi. See tükk võib olla aga kergelt voltis ning seetõttu suurem kui tühimik, mis sellest jäi. Jäljendi võtmiseks panen nahale pleksiklaasist joonlaua ja selle peale kalkpaberi.

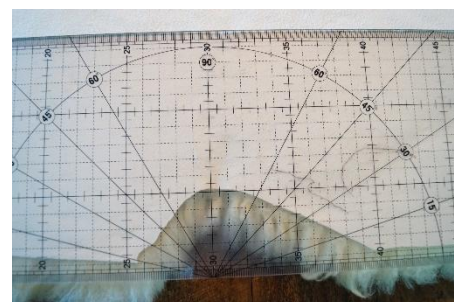
Läbipaistvad abivahendid on vajalikud selleks, et väljalõigatud tüki kujutis näha oleks ning piirjoonte järgi joonistatakse kuju paberile. Paberil on oluline ära märkida, kumb naha ja kumb villakupool, et ei lõikaks uut nahatükki peegelpildis. Kui ei ole teadlikult soov uus tükk teistsuguse villakuga asendada, siis tuleks selle lõikamisel ka jälgida, et lõikaks samas suunas kasvavast ja samasuguse omadusega villaga kohast tüki. Kui villata naha kõrval algav vill ei ole väga ilus, tasub tükk natuke suuremalt välja lõigata.

Uue tüki lõikamisel on oluline meeles pidada, et õmblusvaru ei jäeta. Õmblus surutakse hiljem maha ja kaetakse nahast katteribaga. Alumisse serva aga jäetakse esialgu pisut varu, hiljem kui kõik õmblused tehtud, lõigatakse juurde õmmeldud nahatüki serv põhitüki servaga tasa.

Uus tükk sobitatakse nüüd oma kohale ja sellel ning põhitükil markeeritakse mõnes kohas kergelt vastastikku asetsevad kohad, et õmblemise käigus nihkumisi ei toimuks.

Naha lõikamine

Tühimik äralõigatud karvata naha asemel

Uue tüki lõikamine

Tähelepanelik tuleb olla, et markeerimistriipe liiga pikaks ei tee, need peavad pärast katteriba alla peitu jääma.

Nüüd tuleb asendustükk õmmelda põhitüki külge kinni kahekordse linase niidiga üleloomispistet kasutades. Villakupooled peavad olema vastastikku. Õmmelda ei tohiks väga tugevasti, muidu ei õnnestu pärast hästi õmblust laiaks pressida.

Samamoodi kõigi nelja kohaga. Minul tuleb kahjustunud koha tõttu ühe jala juurest väga suur tükk välja lõigata. Õmblused surun kääripeaga hiljem maha

Katmisribade tuleb lõigata 1 cm laiused. Lühemate ribade jaoks saab ära kasutada äralõigatud karvata naha tükke. Esmalt lõikan suurema osa karvadest ära ning raseerijaga üritan riba võimalikult karvavabaks saada. Seejärel õmblen ribad õmblustele, alustades kaare välisservast.

Enne ribade peale õmblemist tuleb läbi mõelda, kas selles piirkonnas on veel tükke omavahel ühendada, seda selleks, et ei kuhjuks kokku liiga palju materjali, millest on hiljem väga raske läbi õmmelda. Jätan seetõttu esialgu katmata teise naha alumise õmbluse, kuna seda serva pidi õmblen hiljem kaks suurt nahatükki kokku.

Teise naha jalaosalt on puudu suur diagonaalne tükk. Selle võtan esimese naha kaelatükist, kuna sellel olid vigastused ja tükk oli juba eelnevalt ära lõigatud. Villakupoleel jääb väike erinevus näha, kuid ainus alternatiiv oleks alumist serva pidi tükk ühtlaseks lõigata, mis tundus materjali raiskamisena. Otsust kinnitas asjaolu, et beebikott leiab pigem kasutust

Vastastikuste kohtade markeerimine

Kokkuõmblemine

Paigatud ristkülikukujuline nahk

villakupool seespool. Teisel tükil on ka ilus kaelaosa, mida ei raatsi ära lõigata, vaid jääbki pealuseks kaareks.

Peale teise tüki paikamistöid õmblen kaks nahka lühikest serva pidi kokku. Pikemate õmbluste puhul hoian nahatükke vastastikku koos paberiklõpsudega

Pikkade katmisribade jaoks on vaja paar riba kokku õmmelda - teen seda enne. Nüüd tuleb kõik servad sirgeks lõigata ja ese kantida - kas igapäevakandiga või pruudikandiga. Naha paksuse ja villaku kohevuse tõttu pruudikandist loobun ja otsustan igapäevakandi kasuks. Igapäevakandi miinuseks loetakse küll seda, et selle õmblemine võtab tohutult aega, kuid väga paksu materjali puhul pruudikant ei ole hea. Välja arvatud juhul, kui ei ole just eesmärk väga paksu, jäiga servaga ese saada.

Järgmine tööetapp on kandiõmblemine - selleks kasutan õhukest nahastamisvigadega taimparknahka. Lõikan sellest ketaslõikuri ja metalljoonlaua abil 2 cm laiused ribad. Õmblen need üleloomispistega koti villaku poole külge. Pärast seda keeran kandiserva nahapoolesse ja õmblen kinni.

Kaks kokkuõmmeldud nahka. nende ühenduskoha katmine katteribaga

Katteribalt villaku eemaldamine

Raseerijaga viimistlemine

Nahkade kooshoidmisel kasutatavad kontoritavetest abivahendid

Katteriba pealeõmblemine

2.3. Pakud, värv

Kuna soovisin töö puhul kasutada võimalikult palju juba olemasolevat materjali, siis pakkude tegemiseks valisin kodukuuris kasutuna seisva ehitusest üle jäänud xps-plaadi. Enne, kui selle kasuks otsustan, lõikan välja katsepaku - see annab soovitud tulemuse nii paberil kui nahal. Kuna jõude seisvale ehitusmaterjalile ei saa alati lootma jääda, pöördun alternatiivsete töövahendite saamiseks cnc-treimisega tegelevate ettevõtete poole (lisa 2). Vastuseks saan mitmel juhul, et selline palve on esmakordne, kuid kaaludes oma masinapargi suutlikkust võiks võimalik olla. Palutakse konkreetseid vector-graafikas jooniseid. Ühest ettevõttest saan vastuseks, et nende kasutuses olevate masinate terade läbimõõt on sellise töö jaoks liiga suur. Soovitatakse pigem 3D-printimist kaaluda. Teises vastuses saan esmase pakkumise, et ca viie paku puhul võiks orienteeruv maksumus olla ca 300 € + KM. Arvestades, et töö teeb suures osas masin, hindan hetkel selle liiga kulukaks. Palutakse ka üha täpsemaid spetsiaalses joonestamisprogrammis jooniseid. Kui olen palutud joonised saatnud, vajub kirjavahetus soiku. Järeldan, et CNC- pingi jaoks oli minu soov siiski ülejõukäiv.

Jään ehitusmaterjali juurde. Sellest lõikan pakud välja vaibanoa ja kuumlõiketerade abil. Viimane on hea vahend materjali uuristamiseks mustri vahel noaga kehvasti ligipääsetavas kohas, kuid teadmata materjali ohutust tervisele teen lõikamistööd tuulise ilmaga õues. Veendumaks, et isetehtud pakkude kuju õnnestus ja need jätavad kavandatud jäljendi, tuleb teha katsetus. Ja nii saab ka kujundeid omavahel kõrvutades

Ehitusplaadist paku jaoks klotsi väljalõikamine

Paku väljalõikamine

Valmis trükipakud

paremini mustrit planeerida. Selleks kasutan lapse kuivanud guaššvärve, värvile vett lisades saab need jälle vedelaks. Olen tulemusega rahul ja julgen nüüd tekstiilvärvidega trükkimistöö kallale asuda.

Norra nahktekkidele on traditsiooniliselt mustreid trükitud lepakoore värviga, kuigi tänapäeval on need asendatud veepõhiste tekstiilprindivärvidega. Ka minu esmane soov oli trükkimisel just lepakoorevärvi kasutada. Plaani toetas asjaolu, et minu kodukrundil kasvab lepavõsa, mida tulevikus kindlasti harvendamine ees ootab. Esimese katsetuse tegin augustis. See on hea aeg, sest puukoor on hästi lahti. Teise partiiga katsetasin aasta hiljem varakevadel ja siis oli koore lahtisaamine väga raske. Esimesel juhul sai töö tehtud peaaegu ainult käte abil, koor tuli suurte tükkidena lahti. Teisel juhul tuli noa abil vaevarikast tööd teha. Lepakoorega tööd tehes peab meeles pidama, et see annab värvi - kui lähiajal on ees ootamas sündmusi, kus käed nähtaval peavad olema, tasub kanda seda tööd tehes kindaid.

Värske koore hakin tangidega väikesteks tükkideks ja jätan kapi otsa umbes kuuks ajaks kuivama. Pärast kuivamist tuleb jätta need paariks nädalaks vette likku. Seejärel tuleb neid värvi eraldumiseks paar tundi keeta. See on tegevus, mida võimalusel võiks teha õues, kuna eraldab spetsiifilist põlemisele sarnanevat ebameeldivat lõhna. Vahepeal tuleb tükid välja sõeluda ja siis edasi keeta seni, kuni konsistents on paksema keefiri sarnane. Minu puukoorimised ja värvikeetmised toimusid erineval ajal ja ühe partii puhul, mida kohe keeta polnud aega, märkasin, et põrandaküttega vannitoapõrandal tekib õige konsistents ilma keetmata aja jooksul ise. Lepakoorevärv on väga ilus, mugav trükkida, õhukindlas anumaskas ei kuiva, kuid miinuseks on see, et ei ole veekindel. Leidsin internetist soovitusi keeta seda koos sooda ja äädikaga, nii peaks

Lepalt koore eemaldamine

Kahenädalane ligunemisprotsess

Värvi keetmine

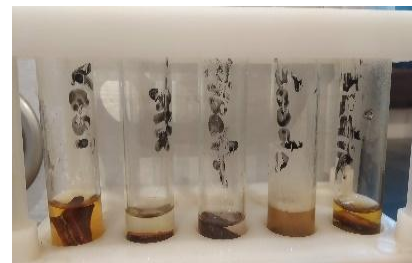
tekkima keemiline reaktsioon, mille käigus värvist liigne vedelik mullitades välja aurustub ja selle protsessi tulemus peaks olema veekindel värv. Sellist reaktsiooni ei toimu. Katsetan lepakoore lahustumisvõimet erineva keemilise koostise ja ph-tasemega vedelikes, et selle tulemuse põhjal sobivaimat kinnitit leida. Ühel hetkel mõistan, et arvestades käesoleva töö mahtu ja peamist eesmärki hakkab keemialabor liiga palju tähelepanu võtma, tähtsaim kipub tagaplaanile jääma. Kindla teadmisega, et tulen selle juurde hiljem tagasi, jätan katsetused praegu ootele. Pealegi on mul tekkinud paar hüpoteesi, mis kinnitamiseks või ümber lükkamiseks vajavadki vaid aega.

Nii kasutan trükkimistöõ puhul kaasaegsete norrakate eeskujul veepõhiseid tekstiilitrükivärve. Sobivat tooni pruuni saamiseks segan kokku kollast, punast ja sinist värvi ning õige konsistentsi saamiseks lisan vett. Värv on soovituslik suurem kogus segada, sest kui see keset trükkimist peaks otsa saama, on samasugust tooni üsna võimatu saada.

2.4 Trükkimine

Kõigepealt katsetan mõned korrad paberil, kuna nahk struktuurilt ja omadustelt paberist erineb, teen mõned proovitrükid ka mööblinahal ja mõnel lambanaharibal.

Kleebin serva äärde abiteibi, mille ja serva vahele prinditakse servamuster. Selgub väga tähtis tõsiasi, et katkematu jada, ehk tavapärase servakirja trükkimisel tasub enne seda pika rivi trükkimist harjutada. Arvan, et selleks võiks hästi sobida ajalehed või rämpspost, mille saab omavahel pikaks ribaks kokku kleepida. Mina seda ei teinud ja proovisin vaid mõne korra paberil ja mööblinahal, mille järel olin ekslikult kindel, et liigutus on käes, kuid kiirustamine andis end töös tunda. Servakiri läks “uitama” küll ühele ja siis jälle teisele poole. Teise serva teises pooles tekkis alles kindel rütm. Lisaks kipub käsi justkui ülesande tähtsust aimates värisema ja mitte

Keemilised katsetused lepakoorega

Tekstiilivärvide kokkusegamine, kõrval võrdluseks lepakoorevärv

asetama pakku sirgelt täpselt eelmise riba kõrvale. Ehk naha puhul oluline korduv eelnev katsetamine - pesta ja uuesti alustada ei saa midagi.

Olen pettunud, kuid kuna esimene katsetus on plaanitud perekonda jääma ja potentsiaalsed omanikud suhtuvad asjasse huumoriga, otsustan mitte meelt heita. Hiljem realistlikult mõeldes arvan, et ehk oligi täiesti uut tehnikat katsetades naiivne loota, et kõik kohe sajabprotsendiliselt õnnestub.

Serva lähedal trükkimise puhul on ülioluline meeles pidada ka seda, et paku surve serva lähedal tõuseb äär kohe üles ja muster võib moonduka ning värv sattuda sinna, kuhu see ei peaks.

Märkan veel, et kohati nagu ei tahaks nahk värvi vastu võtta ja jääb ebahühtlane. Probleem ei saa olla pakus või värvis, sest katsetan ka teistel nahkadel - lisaks mööblinahale ka teistsugusel lambanahatükil ja ka kopranahal - sellist probleemi ei teki. Kaldun arvama, et allergiavaba parkaine sisaldab midagi, mis on vett, mustust vms hülgavate omadustega. Saan aru, et proovitrükkid on vaja teha täpselt samal nahal, sest see, mis jääb ühtmoodi ühel, võib teisel nahal anda hoopis teistsuguse tulemuse. Üksikute motiivide trükkimine kulgeb muus osas üsna probleemivabalt. Ka nende puhul on hea maalriteibiga trükitavad alad piiritleda ja osadeks jagada. Õmbluste külgedele, kuhu värv trükkides ei jõua, kantakse see pisikesel pintsliga. Kuigi naha keskosas trükkides serva ülestõusmise ohtu ei ole, ei tohi ka seal väga jõuliselt pakku nahka suruda. Kui pakk liiga sügavale nahka vajub, võib nahk mustri ääre vastu määrduda.

Trükkimise abivahendid

Trükkimise abivahendid

Nahktekid on traditsiooniliselt olnud pigem tihedasti täis trükitud, kaasajal tehakse ka üsna hõredasti asetseva mustriga tekke. Minu esialgne plaan oli pigem vähem mustrit pinnal, kuid otsustan ringi - kirjum muster hajutab tähelepanu ja aitab varjata puudujääke, mis ongi töö üks oluline osa.

Trükitud muster

Hoolimata värvi pakendijuhendist kinnitamiseks nahka ei triigita, kuivatata ahjus ega kuumutata ühelgi teisel moel. Värv vajab kinnitumiseks lihtsalt aega. Prinditud nahaga tuleb seega ettevaatlikult ümber käia - kui on tarvis transportida, siis tuleb trükitud poole katta kangaga ja jälgida, et trükivärv ei puutuks kokku nahaga.

Trükkimisetapi kokkuvõtteks saan öelda, et ma ei ole tulemusega rahul, kuid see pettumustunne on omamoodi innustav ja tekitab soovi trükkimistehnikas heale tasemele jõuda. Mind on ju ootamas ka paar liitrit veekindlaks tegemist vajavat lepakoorevärvi.

Mõtlen veel, et taolise olukorra saab päästa kasutades nahkteki teist tehnoloogiat - nahapoolse katmine tekstiiliga, kuid kuna käesoleva töö üks eesmärke on justnimelt trükkimine, loobun sellest plaanist ja jätan vead ausalt nähtavale. Juhul, kui see mind ennast aga väga häirima jääb - teades ennast, tõenäoliselt jääb - saan seda võtet kasutades ka hiljem vead peita. Siinkohal meenub Skinnfelli raamatus kirjeldus selle kohta, et sümbolid andsid soovitud mõju ka peidetult ning nende nähtavalolek ja paigutus ei pruukinud olla oluline, kuna muuseumis on tekke, millel justkui juhuslikult prinditud motiivid kangaga kaetud. See viib mõttele, et võibolla on mõnel juhul siiski üritatud sel viisil “nahka läinud” trükkimistööd peita.

Mõtliken veel vigade peitmise võimaluste üle - üksiku, väikesel alal oleva servamustrivea saab katta “kruusi” või “sõrmedega”, tekitegija meistrimärkidega. Õhema, pehmema naha puhul saaks juhul, kui seda juba tehtud ei ole, katta vigadega serv ka pruudikandiga. See on muidugi esialgne, algaja lahendus. Kui on soov katkematut serva printida, siis tuleks see võte siiski nii selgeks saada, et trikutama ei peaks. Kui materjali rohkem käes on ja on suurem valik, millest alustada, soovitan trükkimise puhul alustada väiksemast esemest - nii ei ole võimaliku ebaõnnestumise korral pettumustunne nii suur. Toolikate võiks olla hea sirge ese selleks. Servamustri puhul hea kavandada ka selline muster, mille trükitava osa algused ja lõpud konkreetselt kokku peavad

minema. Saan hiljem analüüses aru, et minu mustri miinus algaja jaoks oligi umbmäärasus ning mustri algused ja lõpud nõ tühjal alal.

Nahktekitehnikas õmmeldud ja trükitud vankrikott

Nahktekitehnikas õmmeldud ja trükitud vankrikott

Nahktekitehnikas õmmeldud ja trükitud vankrikott

Kokkuvõte

Loomanaha kui materjaliga seotud probleeme on erinevaid, nii eetilisi kui praktilisi, mina oma töös pakkusin otsisin lahendust neist ühele - see varem elementaarne kehakateteks ja tarbeesemeteks kasutatud materjal on aja jooksul oma väärtuse kaotanud ning muutunud jäätmeks. Norras on olnud pikaajaline traditsioon nahktekkide õmblemine ja nende kaunistamine nahale trükkides või nahapoole katmine dekoratiivse kangaga. Sellist nahkteki õmblemise ja trükkimise tava Eestis üldiselt ei tundud, kuid teadaolevalt on säilinud kaks kangaga kaetud saanitekki – üks valmistatud Vormsil ja teine Viljandis. Töö peaesmärgiks seadsin pakkuda välja üks võimalus selle probleemi lahenduseks - tehnoloogiliselt tänastesse tingimustesse kohandada Norra traditsioonilise trükitud nahkteki töövõtted. Saamaks piisavalt enesekindlust siinmail uudse tehnoloogiaga tegelemiseks, pidin end esmalt teoreetilise poolega süvitsi kurssi viima. Olulisim allikas selleks oli Norra tekimeister Brit Solheimi raamat “Skinnfell,” millest sain põhjaliku ülevaade nahkteki õmblemise ja dekoreerimise ajaloost, meistritest, töövahenditest, selle tehnoloogia variatsioonidest ning ka üksikasjaliku tööjuhendi.

Saadud teoreetilised teadmised rakendasin praktilises töös ning valmistasin praaknahku kasutades väikelapse vankrikoti. Töö käigus tuli ette ka probleeme, mida ma ette näha ei osanud – pehmel nahal traditsioonilise äärekirja trükkimine vahetult serva ääres ühtlase sirge rivina on kogenematu trükkija jaoks keeruline. Prindivärv võib anda erinevatel nahkadel erineva tulemuse. Tekkinud probleemid ei saa olema takistuseks teemaga jätkamisel ega lükanud ümber ühtki värskelt omandatud teoreetilist teadmist. Need saab lugeda pigem nüanssideks, millega esmakordselt selle tehnikaga tegelev inimene ei pruugi osata arvestada ning võib arvata, et kogemuste kasvades selliseid probleeme enam ei teki. Norra traditsioonilise nahkteki õmblemise võtte abil on võimalik kasutada erinevat nahka ja et õmbluste rohkus ei ole miinuseks, on võimalik kombineerida ja ära kasutada erineva suuruse, kuju ja vigastusega nahatükke. Nahale trükkimine lisab võimalusi defektide peitmiseks veelgi. Kui harilikult manitsetakse nahaga töötamisel äärmisele ettevaatlikkusele põhjendusega, et vigade korral on likvideerimisvõimalus pea olematu, siis see tehnika annab võimaluse ka töö käigus tekkivate apside peitmiseks. Tuleb vaid leidlik olla. Olen kindel, et selle tehnika abil naha väärindamine võib olla üks võimalus jäätmeks mineva naha hulka vähendada ning ning motiveerida loomakasvatajat vaatama nahka taas kui väärtuslikku materjali.

Summary

Enhancing leather using the printed leather quilt technique

Animal skin presents various ethical and practical issues as a material. In my thesis, I tried to find a solution to one of those problems by addressing the issue of waste generated by this material. Despite having served as a body covering and consumer item for centuries, animal skin has lost its value over time and is now often discarded as waste. Sewing and decorating leather blankets has been a long-standing tradition in Norway by printing on the skin or covering the skin side with a decorative fabric. The practice of sewing and printing leather quilts was not known in Estonia, but there are two sled blankets covered with fabric which have been preserved, one from Vormsi and the other from Viljandi.

The primary objective of this thesis was to propose one possible way to solve this pressing issue - specifically, to update the traditional Norwegian method of printed leather quilt-making to meet the needs of modern conditions through technological advancements. In order to achieve this goal, I first delved into the theoretical aspects of the project to gain the necessary confidence to handle the new technology. The most important source for gaining a comprehensive understanding of the theoretical aspects of my thesis was the book „Skinnfell“ authored by the esteemed Norwegian quilt master Brit Solheim. The book provided a comprehensive overview of the history of leather quilt sewing and decoration, including information on various masters, tools, techniques, and detailed instructions for this form of work.

The theoretical knowledge I gained from „Skinnfell“ inspired me to create a baby carriage bag from second-quality leather. Although I encountered unforeseen challenges during the process - printing a traditional margin letter on a soft leather in an even straight line along the edge can be challenging for an inexperienced printer; print color can give different results on different skins - they did not pose significant obstacles to my work or contradict my newfound theoretical understanding. Rather, I see those challenges as subtle nuances that a novice may overlook when dealing with this technique. With the traditional Norwegian technique of sewing a leather quilt, it is possible to use different types of leather, and because the abundance of seams

is not a disadvantage, it is possible to combine and use pieces of leather of various sizes, shapes, and blemishes. Additionally, printing on the skin can further mask any defects. Unlike other leatherworking methods where mistakes are difficult to rectify, this technique provides the opportunity to creatively conceal any errors that may occur. I believe that using this approach to reinvigorate the value of animal skin as a material may be one way to reduce the amount of leather that goes to waste and encourage animal breeders to recognize skin as a valuable resource once again.

Kasutatud allikad

Hiemäe, R. (2022). *Pärimuslikud märgid ja sümbolid Eestis*. Kirjastus Varrak.

Kaplinski, K. (1995). *Tallinn – Meistrite linn*. Kirjastus Koolibri.

Konsin, K. (1970). *Triikipakud*. Kirjastus Kunst.

Kuma, H. (1976). *Eesti rahvavaibad*. Kirjastus Kunst.

Manninen, I. (2017). *Eesti rahvariiete ajalugu*. Eesti rahva muuseum.

Norilia. s.a. *Norwegian wool - a long history with a bright future*.

<https://www.norilia.com/feature-articles/norwegian-wool-a-long-history-with-a-bright-future>

Rajando, K. (2014). Nahkade kodune töötlemine Eesti taludes. K. Rajando (koost), *Loomast loodud* (lk 31 - 41). OÜ Vali Press.

Skinnefell. *Hjørne med „fingre“* <https://skinnfell.wordpress.com/2013/01/03>

Skinnefell. *Skinnefeller av gotlandsfår* <https://skinnfell.wordpress.com/2010/12/20/skinnefeller-av-gotlandsfar/>

Solheim, B. (2017). *Skinnefeller du kan lage selv*. Livonia Print.

Uus, M. (2014). Eesti etnograafilised lambanahast kasukad. K. Rajando (koost), *Loomast loodud* (lk 42 -53). OÜ Vali Press.

Andmebaasid:

Eesti Muuseumide Veebivärv <https://www.muis.ee/>

Põhjamaade muuseumi infosüsteem DigitaltMuseum <https://digitaltmuseum.no/>

Lisad:

Lisa 1: Kiri lambakasvatavate liidu Harjumaa liikmetele.

Lisa 2: Kiri puidutööstusettevõtetele:

LISAD:

Lisa 1: Kiri lambakasvatajate liidu Harjumaa liikmetele.

Tere

Pöördun küsimusega võimalike nahajääkide tekkimise kohta. Olen Viljandi Kultuuriakadeemia pärandtehnoloogia eriala tudeng, spetsialiseerumisega nahkesemete valmistamisele. Hetkel tegelen lõputöö kirjutamisega, mille eesmärgiks lühidalt on naha väärtustamine, täpsemaks sisuks eseme(te) valmistamine mitte suurtest kvaliteetsest nahkadest, vaid just nahajääkidest/ ebaõnnestunud parknahast jms. Pöördungi Teie poole küsimusega, kas Teie ettevõtmises tekib pargitud nahajääke, mõni nahk on vigastatud või nõ praak? Kui jah, siis uurin tagasihoidlikult, ega Teil ei oleks kahju mingist kogusest loobuda, ma oleksin väga huvitatud. Seda loomulikult mitte "heategevusena," vaid mõistliku tasu eest. Oleksin tõesti väga tänulik. Juhul, kui Teie mind nahkade osas aidata ei saa, oleksid teretulnud ka vihjed, kelle poole võiksin pöörduda.

Parimate soovidega

Piret-Oliivia Ütt

piretytt@gmail.com

5344 7636

Lisa 2: Kiri puidutööstusettevõtetele:

Tere

Kuna Teie kodulehel sellist toodet välja ei tooda, siis uurin meilitsi, kas Teie ettevõttest oleks võimalik tellida tekstiili/ naha trükipakke? Kuna hetkel on tegemist ülikooli lõputööga, oleks esialgu kogus väike: ca 10 erinevat, ühe suurus keskmiselt 10 cm, mustrisügavus peaks vähemalt 5-6 mm olema. Mul ei ole veel täpset kavandit, kuna uurin alles, millised võimalused mul üldse on, aga lisan paar näidet, missuguste asjadega umbes tegu. Huvitab ka ligikaudne maksumus. Saan aru, et ka seda on ilma konkreetse kavandita võib-olla keeruline öelda, aga kui Teilt selliseid asju üldse võimalik tellida, ehk oskaksite suurusjärkugi pakkuda. Lisaks uurin sellisel juhul, kui pikk on ootejärekord?

Parimate soovidega

Piret-Oliivia Ütt

piretytt@gmail.com

5344 7636

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Piret-Oliivia Ütt,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) minu loodud teose „Naha väärindamine trükitud nahkteki tehnikas“, mille juhendajad on Kristina Rajando, MA ja Ave Matsin, MA, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni. HBGHBK
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Piret-Oliivia Ütt

11.05.2023